

KİTAP TANITIM VE DEĞERLENDİRMESİ

Ramazan ARAS

Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniv. Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü

Yezidiler: Bir Toplumun, Kültürün ve Dinin Tarihi
(*The Yezidis: The History of a Community, Culture and Religion*). Birgül Açıkıldız. I.B.Tauris Press, London:
U.K., 2010. 283 sayfa.

Bugün, Türkiye halkları arasında ‘Yezidiler Kimdir?’ sorusu sorulduğunda, büyük ihtimalle Türk toplumundan çok az sayıda insan cevap verebilecektir. Diğer taraftan, Kürt toplumunda da aynı soruya çok farklı ve çoğu yanlış cevaplar verilecektir – ki bunun en çarpıcı olanı Yezidilerin ‘şeytana tapanlar’ olarak tanımlanmasıdır. Birgül Açıkıldız’ın çok kısa zaman önce İngilizce yayınlanan ve kısa bir süre içinde Türkçeye çevrilmesi beklenen kitabı “*Yezidiler: Bir Toplumun, Kültürün ve Dinin Tarihi*”, Türkiye’de ve Ortadoğu’da Yezidiler hakkındaki bu genel bilgi eksikliğini gidermek için uzun süredir beklenen bir çalışma olma niteliği taşımaktadır. Bu çalışma, ciddi bir şekilde dışa kapalı ve kendi içinde de katı bir kast sisteminin uygulandığı Yezidi toplumu hakkında okuyucuyu kapsamlı bir şekilde bilgilendirmesi ve onları tanıtmayı açısından önemli bir değer taşımakta ve bir başucu kaynağı niteliği taşımaktadır. Yazar “Yezidiler Kimdir?” sorusuna çok kapsamlı bir cevap vererek, Yezidilerin sadece tarihleri, kökenleri ve kültürlerine dair tarihsel veriler aktarmanın ötesinde sanat, mimari ve maddi kültürlerine dair daha önce sorulmamış sorular sormakta ve yeni veriler ortaya koymaktadır.

Yezidi toplumu, kültürü ve inançlarının temel formları ve genel karakteristik özellikleri nelerdir? Yezidiler, Kürt tarihi ve toplumu

içerisinde nerede durmaktadırlar? Yezidilik bir inanç sistemi olarak nasıl doğdu ve tarihsel süreç içinde ne tür sosyal, kültürel ve teolojik değişim ve dönüşümler yaşadı? İslam coğrafyasında Müslüman topluluklar ile yüzyıllarca komşu olarak yaşayan bu toplum, Müslümanlar ile ne tür paylaşımlar, gerilimler, çatışmalar ve kopmalar yaşamıştır? Yezidiler hakkında kapsamlı ve anlaşılabilir bir giriş kitabı niteliği taşıyan bu çalışmada; Yezidilik sadece bir din olarak değil aynı zamanda tarihsel, siyasal ve sosyal bir olgu olarak incelenmektedir. Yezidiler üzerine yapılmış daha önceki sınırlı ve sadece belirli bir bölgeyi inceleyen çalışmalardan farklı olarak, bu çalışmada Yezidilerin yaşadıkları bölgeler bir bütün olarak ilk defa ele alınmakta, Irak Yezidilerinin yanında Türkiye, Suriye ve Kafkasya'da yaşayan Yezidi toplumları da incelenmektedir.

Yezidi tarihinin, sanatının, inancının ve mimarisinin bir sanat tarihçesinin hassasiyetleri ve bakış açısıyla ele alındığı bu çalışma aynı zamanda tarihsel, antropolojik ve etnografik gözlemler ve analizler ile okuyucuya zengin bir içerik sunmaktadır. Yezidi inanç sistemleri, dini pratikleri ve mitlerinin detaylı anlatıldığı ve görsel malzemeye desteklendiği bu çalışmada aynı zamanda Yezidi toplumunun sosyal yapısı (kast sistemi, kadınlar, evlilik vb.) analiz edilmektedir. Yazar, Yezidi dini mimarisi, dini pratikler ile maddi kültür arasındaki ilişkiyi Yezidilerin komşu Müslüman ve Hıristiyan kültürler ile ilişkisi bağlamında ele alarak analiz etmektedir. Yezidi mimarisi ve maddi kültürü üzerine incelemelerde bulunan Açıkıyıldız, "Homojen bir Yezidi mimarisinden bahsedilebilir mi?" sorusunu sormaktadır. Yezidilerin Ortadoğu ve Kafkasya gibi geniş bir coğrafyaya yayılmış olmaları farklı dini mimari ve maddi kültür formlarının (hac mekânları, kutsal anıtlar, mezar taşları vb.) tarihsel süreç içerisinde oluşmasına neden olmuştur. Yezidi sanat ve mimarisinin etrafındaki komşu sanat ve mimari formlar ile etkileşim ve farklılıklarının incelendiği bu çalışmada Yezidilerin maddi ve görsel kültürlerine yönelik birçok soru cevaplanmakta ve kapalı bir toplum olma özelliği taşıyan bu etnik ve dini azınlığın bilinmeyen birçok yönleri aydınlığa kavuşturulmaktadır.

Bu çalışma, aynı zamanda dört yıla yakın bir sürede yapılmış etnografik bir çalışma olma iddiası da taşımaktadır. Kitabın giriş bölümünden anlaşıldığı üzere, bu araştırma Yezidilerin yaşadıkları farklı ülkelerdeki farklı bölgelere çok kısa süreli zaman zarflarında yapılan etnografik incelemeler sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak, bu kitabın genel çerçevesinin dışında kalan ve yazarın sormadığı çok önemli sorular daha derin (*thick ethnography*) ve çok yönlü (*multi-*

sited)¹ etnografik bir araştırmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla, bu noktada gelecekteki araştırmacılar için cevaplanması gereken şu sorular ortaya çıkmaktadır: “Yezidilerin anlam dünyaları zaman, mekân ve tarihsel süreç içerisinde nasıl kurulmuş ve şekillenmiştir?, Yezidilerin dünyasında “öteki” kim ya da kimlerdir? Yezidi toplumu içinde “ötekileştirilmiş” ve kıyıda yer alan insanların ve özellikle kadınların mevcut kültürel, dini, sosyal ve siyasi olayları, teolojik ve epistemolojik kurguları kendi öznellikleri (*subjectivity*) üzerinden nasıl algılamaktadırlar? Yezidi kadınlar Yezidiliği nasıl tanımlıyorlar? Kadınların dini pratikleri erkeklerinki ile karşılaştırıldığında ne tür benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkmaktadır? Kadınlar, Yezidi toplumunda kadın olmayı nasıl açıklıyor ve tanımlıyorlar?”

Bu çalışma, çok kültürlü, çok dinli ve çok dilli toplumlarda ve coğrafyalarda yaşanan dini ve siyasal çatışmalar üzerine yapılan incelemeler ve bir arada yaşama kültürü üzerine yapılan tartışmalara farklı bir yerden katkıda bulunmaktadır. Ortadoğu coğrafyasında zorla din değiştirme olgusuna değinen yazar, tarihsel süreç içinde Yezidilerin nüfus olarak gittikçe azalmalarını Yezidilerin ve birçok liderlerinin “zorla Müslümanlaştırılma” sına (s. 48) bağlamaktadır. Tarihsel süreç içerisinde Müslüman topluluklar tarafından kuşatılmış bir durumda olan Yezidilerin farklı dönemlerde birçok defa katliamlara maruz kaldıklarını ifade eden Açıkıldız’a göre Yezidiler, Müslüman ve Hıristiyan misyonerlerin Müslümanlaştırma ve Hıristiyanlaştırma girişimlerine maruz kalmışlar ve zorla din değiştirmişlerdir. Tarihsel süreç içerisinde Ortadoğu coğrafyasında farklı Müslüman gruplar arasında ve diğer dini ve etnik gruplar arasında çatışmalar hep olagelmiş ve bazı gruplar kimi dönemlerde siyasi otoritelerin ve yerel temsilcilerinin saldırı ve katliamlarına maruz kalmışlardır ki Yezidi toplumu da bu çatışmalardan muaf olamamıştır. Ancak, geçmişte ve günümüzde din ya da mezhep değiştirme olayları gibi karmaşık sosyal ve siyasal olaylar derin ve kapsamlı antropolojik araştırmalar yapmayı gerektirmektedir. Diğer taraftan, Yezidilerin yüzyıllardır varlıklarını korumaları ve inançlarını bu güne kadar taşımaları onların diğer dini azınlıklar gibi Müslüman komşularıyla birçok şeyi paylaştıklarının bir işareti olarak okunabilir.

Yezidilerin kökenleri, tarihi ve tarihsel süreç içerisinde yaşadıkları gelişim, dönüşüm, kırılma ve çöküşlerin anlatıldığı kitabın birinci

¹ Daha geniş bilgi için antropolojide ve etnografik çalışma literatüründe sarsıcı tartışmalar yaratmış olan George E. Marcus’un “*Ethnography through Thick and Thin*” (1998) adlı kitabına bakılabilir.

bölümünde, Açıkıldız Yezidi dininin sözlü kültür formları (mitler, folklorik masallar ve hikâyeler, ilahiler vb.) aracılığı ile günümüze kadar varlığını nasıl koruduğunu açıklamaktadır. Yezidilerin tarihi ve dini inanışları hakkında yazılı kaynakların yok denecek kadar az olması Yezidilerin kökenleri hakkındaki tartışmaların günümüze değin sürmesine neden olmuştur. Yazarın da ifade ettiği gibi, Yezidi isminin kökeni hakkındaki başlıca tartışmalar kısaca şöyle özetlenebilir: Yezidi ismi “orta Farsçada ve Kürtçedeki *Yazad*, *Yazd* ya da *Yazdan* (Tanrı) kelimesinden gelmektedir”, “İran’da Zerdüştlerin merkezi bir şehri olan Yazd’dan gelmektedir”, “Ümeyye halifesi Yezid bin Muaviye’den gelmektedir.”, “Harici Yezid bin Unaysah’tan gelmektedir” ya da “Kûfe’de ki Şii âlim Cabir bin Yezid al-Cufi’den (ö.745) gelmektedir (s. 35-37).

Yezidilerin tarihsel süreç içerisinde 12. yüzyılda ortaya çıkışları ve daha sonraki dönemde özellikle Mezopotamya bölgesinde yayılmaları üzerine yapılan tartışmaları tarihi belgelere dayandırarak anlatan Açıkıldız, Yezidiliğin yayılmasında etkili olan aşiretleri, dini yapıları ve öncü figürleri çevrelerindeki Müslüman topluluklar, İslami yapılar ve figürlerle olan etkileşimleri çerçevesinde incelemektedir. Yezidilik 12. Yüzyıl öncesinde İrani dinler, bölgedeki pagan inançlar ve İslam’ın melez bir formu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, 12. yy da Şeyh Adi’nin (ö. 1162) Bağdat’tan ayrılıp Laleş’e gelmesi ve kendi zaviyesini (Adaviye tarikatı) burada kurması ile yeni bir reform sürecine girmiştir. Şeyh Adi’den sonraki dönemde, Sufi İslam ile eski İran dinlerinin etkileşimi (*syncretism*) sonucu takipçileri Ortodoks İslam’dan uzaklaşmış ve yeni bir dini formun yani bugünkü Yezidiliğin ortaya çıkmasına neden olan süreç başlamıştır. 13. ve 14. yüzyılda bölgede ciddi bir yayılma gösteren Yezidilik, 15. ve 16. yüzyıllarda bölgedeki güçlü siyasi aktörlerin (Osmanlı ve Safeviler) ortaya çıkmasıyla gerileme gösterir. Osmanlı ile Safeviler arasındaki çatışmalardan derin bir şekilde etkilenen Yezidi Kürt aşiretleri, iki imparatorluğun arasında adeta sıkışıp kalırlar. Yazara göre, Ortodoks İslam’dan uzaklaşmış olan bu grupların 15. yy da güçlenmesi etraflarındaki Müslüman grupların onları bir tehdit olarak algılamalarına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak, 15 yy. başlarında Yezidilere yönelik çok sistemli katliamların yapıldığını ifade eden Açıkıldız’a göre bu kuşatma ve kırılmalara rağmen Yezidilik özellikle Kürt bölgesinde yayılmaya devam etmiştir. Yezidilerin yaşadıkları coğrafya 16. ve 17. yy.’larda Osmanlı ile Safeviler arasındaki iktidar çatışmalarına sahne olmuş ve bu iki imparatorluğun güç ilişkileri arasında varlıklarını korumaya çalışmışlardır. 18. yüzyılda birçok katliama maruz kalan Yezidiler

hakkındaki en sağlıklı bilgileri 19. yy da Osmanlı topraklarında seyahat eden Batılı seyyahlar ve Osmanlı arşivleri sunmaktadır. 19. yüzyılda Yezidilerin Osmanlı otoritelerinde Ehl-i Kitab mensuplarının dışında tutulması yasal statülerinin ne olduğu noktasında bir muğlâklık ortaya çıkarmıştır. Ancak, 1885'te onlara Müslümanlar ile aynı statünün verilmesi vergi ve askerlik gibi sorumluluklarda yeni düzenlemelerin yapılmasına neden olmuştur. Osmanlı sonrası dönemde bölgede ortaya çıkan ulus-devlet yapıları içerisinde diğer dini ve etnik yapılar gibi asimilasyon ve baskıya maruz kalan Yezidi toplumu, Müslüman Kürtler ile aynı kaderi paylaşarak dört ayrı ülkenin (Türkiye, Irak, İran ve Suriye) sınırları ile bölünmüşlerdir. Kuzey Irak'taki dini/kutsal mekânlarına ulaşım ve ziyaret imkânının kaybolduğu bu dönemde büyük zorluklar yaşayan Yezidilerin bir kısmı Avrupa'ya göç etmeye başlamışlardır.

Güney Kafkasya'daki (Ermenistan ve Azerbaycan) Yezidi ve Müslüman Kürt nüfusunun kökenlerine dair tarihsel veriler ortaya koyan yazara göre, Kafkasya bölgesindeki Yezidiler diğer bölgelerdeki Yezidiler ile bağlantılarını Irak'taki merkezleri olan Şeyhan'dan giden qewwallerin (ozanlar) düzenli ziyaretleri ve mesajcılar yoluyla sürdürmüşlerdir. Sovyet Rusya'sında Stalin dönemindeki etnik temizlik ve sürgünlere maruz kalan Yezidilerin bir kısmı Ukrayna, Kırım ve Rusya'daki birçok bölgeye sürgün edilmişlerdir. Dini inançlarını pratik etme sorunu yaşayan Yezidiler, Stalin sonrası dönemde yayıldıkları coğrafyada (Rusya, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan) birçok kültürel haklardan yararlanmışlardır.

Yezidilerin dini inanç sistemlerinin incelendiği ikinci bölümde, Yezidilerde Tanrı, melekler ve teslis inancı anlatılmaktadır. Tek tanrılı bir inancın hâkim olduğu Yezidilikte Tavusi Melek, Tanrı'nın temsilcisi durumundaki yedi meleğin öncüsü konumundadır. Tanrı üç form üzerinden – kutsal ve yarı kutsal olan üç varlık aracılığıyla - kendini ortaya koyar ki bunlar Tanrı'nın en önemli temsilcisi olan Tawusi melek/Tavus Meleği (Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olan melek), Sultan Ezi (genç bir adam) ve Şeyh Adi (Yezidi dinin reformcusu ve tarihi bir karakter olan yaşlı bir adam)'dir. Tanrı ile Yezidiler arasında aracılık yapan bu üç varlık ve onlar etrafında örülmüş ontolojik kurgu Yezidi itikadının temelini oluşturmaktadır.

Yezidilerin sözlü kültür kaynaklarına dayanılarak yazıldığına inanılan kutsal kitapları *Mishefa Resh* (Kara Kitap) ve *Kiteba Cilwe* (Vahiy Kitabı) Yezidi düşüncesinin ontolojik ve epistemolojik çerçevesini ortaya koymaktadır. Yezidi toplumundaki dini öğreti

otoritelerinin toplum içindeki dini hiyerarşi ve kast/sınıf sistemi ile paralel olarak geliştiğini açıklayan yazara göre, bu dini hiyerarşinin en tepesinde baba şeyh ve aile mensupları bulunmaktadır. Baba şeyh'ten sonraki dini otoriteler şeyh ve pir unvanını taşıyan kişilerdir. Bunların ardından gelen farklı otoritelere ve pozisyonlara mensup kişiler vardır. Bunlar kısmen sırasıyla *peş imam*, *şeyh vezir*, *baba gavan*, *baba çavuş*, *fakireler* (evlenmemiş kadınlar), *fakirler*, *qewwaller* (dini ozanlar), ve dini yapılar ve mekânlarda görevli olan *koçekler* (Şeyh Adi'nin hizmetkârları), *mijewirler* (kutsal yapılarda görevliler), *feraşler* (Laleş'teki türbede görevliler), *mirebbiler* (Yezidi toplumunda danışman konumundalar), *hostalar* (din öğretmenleri) ve *muridler* (toplumun çoğunluğunu oluşturuyorlar) dir.

Yezidilikteki dini pratikler, ibadetler, seremoniler ve ritüellerin (ayınlerin) anlatıldığı üçüncü bölümde, saç kesme (*biska pora*), vaftiz (*mor kirin*), sünnet (*sinet*), ahiret kardeşliği (*birayê axretê*), evlilik (*dawet*) ve ölüm (*mirin*) gibi toplumsal olguların kültürel ve dini gelenekler olarak nasıl kurgulandığı ve tecrübe edildiği üzerinde durulmaktadır. Yezidi toplumunda doğan birinin Yezidi dinine giriş ve benzeri aşamalara geçişi olarak kurgulanan bu ritüeller Yezidi toplumundaki bir birey için hayati önem taşımaktadır. Bireysel ve dini kimliğin kazanıldığı bu 'Yezidi olma' seremonileri aynı zamanda Yezidi yaşamına ve gündelik hayatına rengini veren kültürel ve dinsel formlar, süreçler ve pratikler olarak tanımlanabilir. Bu ibadetler, seremoniler ve ritüeller aynı zamanda Yezidi toplumu ile komşuları Müslüman, Hıristiyan ve diğer din mensuplarıyla ilişkilerinin düzenlenmesinde ve genelde sınırlı ve dışlayıcı bir ilişki biçiminin belirlenmesinde etkili olmaktadır.

Yezidi maddi kültürünün ilk defa ciddi bir araştırma konusu edildiği ve bir sanat tarihçisi perspektifiyle ele alındığı dördüncü ve son bölümde, Açık yıldız Yezidi toplumunda özellikle vatan denilen coğrafyanın, mekânın ve kutsal kabul edilen yerlerin nasıl kurgulandıkları, algılandıkları ve inşa edildikleri üzerinde durmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde Yezidilerin sığınağı konumunda olagelmış Şeyhan ve Sincar bölgesi (Irak) Yezidi mimarisinin, maddi kültür form ve yapılarının merkezi konumundadır. Yezidi dininin merkezi konumundaki kutsal Laleş vadisinde sadece mimari değil aynı zamanda mekân ve üzerinde bulunan bütün maddi ve tabii varlıklar (ağaçlar, su kaynakları, kayalar vb.) kutsal kabul edilmektedirler. Yezidi maddi kültürü ve mimarisinin merkezinde yer alan türbeler, Şeyh Adi'nin inziva mekânı, mezarlar ve diğer formlar - vaftizhane, dua ve ateş tapınakları, değişik formlarda (at, aslan, koyun

ve düz) yapılmış mezar taşları ve bazı kaya mağaraları, buldukları mekânlarda kamusal alandan izole edilmiş (bir tepenin başında inşa edilmiş) bireysel mimari formlar olma özelliği taşımaktadırlar. Açıkyıldız'a göre Yezidi mimari formları çok ciddi bir şekilde İslam ve İslam öncesi pagan, Zerdüşt ve Hıristiyan mimari geleneklerin etkisi altında gelişmiştir. Dolayısıyla, bu mimari geleneklerin tarihçelerini ve temel karakter yapı ve formlarını incelemeyen Yezidi mimari yapılarını anlamak ve incelemek mümkün değildir. Etrafındaki zengin ve güçlü mimari geleneklerin varlığına rağmen, yazarın kitabında sunduğu zengin görsel ve sanatsal figürlerde de görüldüğü gibi, Yezidi mimarisi kendine özgü karakteristik özellikleriyle günümüze değin varlığını koruyabilmiştir.

Kitabın sonuç kısmında Yezidi tarihini bir anlamda özetleyen yazar, farklı dini inanç, düşünce ve kültür formlarının bir bileşimi olarak ortaya çıkan Yezidilik inancı hakkındaki kaynakların 12. yy öncesine gidemediğini ifade etmektedir. Tarihsel süreç içerisinde çok çeşitli dini inanç, dil, fikir ve etnik toplulukların yan yana olduğu bir coğrafyada yaşayan Yezidiler kendi inanç sistemlerini inşa ederken bu farklı yapıların etkisinde kalmışlardır. Yezidi toplumunda çok güçlü olan sözlü kültür - ki *qewwaller* (ozanlar) bu geleneğin temel taşıyıcıları olmuştur - Yezidilik inancının, geleneklerinin ve ritüellerinin kuşaktan kuşağa aktarılmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Eski İrani inançlar ile Sufi Şeyh Adi'nin 12. yy'daki İslami öğretilerinin daha sonraki yüzyıllarda farklı bir gelişim çizgisi izleyerek ve farklı inanç, kültür ve düşüncelerin etkisinde kalarak bugünkü halini aldığını ifade eden Açıkyıldız, bugünkü Yezidilik inancının Şeyh Adi'nin öğretilerinden çok farklı bir yerde durduğunu açıklamaktadır. Tarihsel süreç içinde farklı inanç, düşünce ve kültür havzalarının etkisinde kalıp onların kimi öğreti, inanç ve ibadet formlarını kendi geleneğiyle birleştiren ve eklemeyen Yezidi toplumu, inancı ve özellikle kırsal bölgelerde inşa edilmiş dini mimarisiyle günümüzde farklı alanlardaki araştırmacıların dikkatini cezbe etmeye devam edecektir. Birgül Açıkyıldız'ın bu çalışmasında sorduğu yeni sorular, dokunduğu birçok teolojik ve antropolojik olgular yeni çalışmalara kapı aralamaktadır.

